

Hoofdstuk 5

Kringlooplandbouw: kansen en uitdagingen voor de toekomst

5 Kringlooplandbouw: kansen en uitdagingen voor de toekomst

Met name in Noord-Nederland hebben groepen boeren tot meer dan 20 jaar ervaring met kringlooplandbouw. Tot op heden heeft kringlooplandbouw zich in de marge bewogen. Niet de grote massa maar enkelingen, soms gegroepeerd, die er aan werken. De ontwikkelingen lijken nu richting opschaling naar het grote boerenveld te gaan. Dit hoofdstuk rondt hiermee het boek af met een beschouwing waar de kringlooplandbouw vandaan komt en waar ze mogelijk van marge naar mainstream naar toe gaat.

Kringlooplandbouw in transitie

Kringlooplandbouw is een onderdeel van de overgang van een lineaire naar een circulaire economie. Het is interessant om naar deze overgang te kijken vanuit de transitietheorie (Rotmans et al., 2000). Kringloop-landbouw als innovatie doorloopt ook de fases van transitie. Een innovatie begint als zogenaamde 'novelty'. Het is nog nieuw en onbekend en de potentie ervan wordt slechts door een enkeling gezien. De meeste innovaties komen nooit uit dit stadium. Om verder te kunnen ontwikkelen is een niche omgeving nodig. In een niche kan de innovatie in een praktijkgerichte setting groeien, zonder dat het meteen bloot staat aan de krachten van de markt. Bij een succesvolle transitie groeit de innovatie en gaan steeds meer actoren haar overnemen en ondersteunen; er wordt ruimte gemaakt door instituties. De innovatie bevindt zich dan op regime niveau om uiteindelijk in een veranderd nieuw systeem opgenomen te worden. Volgens de theorie vindt de overname van een nieuw idee doorgaans niet plaats als een vloeiend proces, maar eerder door een plotselinge omslag of doorbraak. Een nieuw idee kan lang in de 'niche' fase hangen tot de omstandigheden opeens gunstig blijken, waarna de ontwikkelingen vervolgens heel snel kunnen gaan.

De ontwikkeling van kringlooplandbouw in Nederland bevindt zich in de 'niche'-fase, het is het stadium van 'novelty' voorbij en is bezig met het verweven raken op 'regime' niveau. Een aantal verschijnselen wijst daar op. Boeren nemen de kringloopaanpak over, Rijk en provincies financieren kringloop-projecten en waterschappen verkennen kansen om hun Kaderrichtlijn Water-doelen te halen door samen te werken met kringloop-melkveehouders. In het landbouwbeleid van Noord-Nederland voor 2014-2020 staat het sluiten van kringlopen bovenaan. Kennisnetwerken bestaan al heel lang, maar worden sinds kort versterkt en verbreed, bijvoorbeeld in het geval van de privaat publieke samenwerking in de duurzame zuivelketen (PPS DZK). Leveranciers en afnemers gaan erop reageren en vragen naar borging van resultaten. Methoden voor certificering en het laten zien van resultaten (zoals via Koe-Kompas, KringloopWijzer en BodemConditieScore) komen op. De Tweede Kamer neemt een motie aan voor vrijstellingen voor bovengronds mest aanwenden door een groep agrariërs. Agrarisch onderwijs begint de kringloopaanpak in het curriculum op te nemen.

Dit betekent dat de komende jaren mogelijk heel veel kan gaan veranderen. Op weg naar mainstream wellicht. Er liggen uitdagingen en kansen.

Uitdagingen

Kringlooplandbouw bij een stijgende melkproductie

De melkveehouderij in het noorden van Nederland staat wellicht een 15-20% stijging van de melkproductie te wachten. Dit als reactie op het afschaffen van het melkquotum in 2015. Dit valt samen met de verwachting dat de internationale marktvraag naar melk en melkproducten de komende jaren verder zal stijgen. Er is nog volop discussie of deze stijging werkelijkheid wordt en hoeveel deze zal bedragen, maar bedrijven als FrieslandCampina en Fonterra anticiperen hier al op en investeren in uitbreiding van de verwerkingscapaciteit. Een belangrijke vraag hierbij is hoe productieverhoging kan plaatsvinden bij gelijkblijvende bodemvruchtbaarheid, verminderende belasting van water, natuur en klimaat, en met behoud van de sociale cohesie en kwaliteit van het landelijke gebied. De urgentie om juist nu te werken aan verbetering van de milieuprestaties wordt gevoeld door de zuivelsector. Zij is zich terdege bewust van het imago bij de consument.

Van bedrijf naar gebied

De laatste jaren is er sprake van een toenemende interesse in de opschaling van bedrijfsniveau naar gebiedsniveau. Agrariërs organiseren zich op gebiedsniveau om bij te dragen aan een meer duurzaam gebruik van het natuurlijk kapitaal. Dat leidt tot verschillende uitdagingen, zoals het optimaal gebruik van de beschikbare grond binnen een regio voor een meer lokale landbouwproductie met minder input van buiten de regio. Ook is het een opgave om als coöperatie of gebied tot een meer gesloten kringloop te komen. Hoe organiseer je dat? Agrariërs kunnen afspraken met elkaar en met terrein beherende organisaties maken. Dit lijkt al te gebeuren in het Agrarisch natuurbeheer en bij die vorm van gebiedsorganisatie kan nutriëntenbeheer mooi aansluiten. Dit past ook in het kader van het gebiedsplan en de afspraken rond het nieuwe GLB. Daarin kunnen waarschijnlijk ook collectieven van ondernemers beloond worden voor maatschappelijke prestaties, zoals efficiënt nutriëntenbeheer. Zowel in de provincie Zuid Holland (Midden Delfland) als in de provincie Utrecht zijn daarvan voorbeelden in ontwikkeling. Bij die opgave past het om directe relaties te leggen met banken, waterschappen, ketenbedrijven en consumenten. Het belonen van collectieven via gebiedsprestaties vraagt om instrumenten om deze prestaties zichtbaar te maken. Daar waar op bedrijfsniveau de KringloopWijzer deze functie op zich lijkt te gaan nemen zou voor gebiedsniveau een 'regionale kringloopwijzer' kunnen ontstaan.

Onderscheidend blijven in een veranderende context

In de verdere ontwikkeling is het van belang dat een (grote) groep zich blijft richten op het verder sluiten van de kringloop. Maar ook dat de gangbare landbouw de kringloopaanpak gaat omarmen en vormen van een dergelijke bedrijfsvoering overneemt. Dus zowel vernieuwen als opschalen, waarbij de huidige kringloopboeren de wegbereiders zijn van een bredere duurzaamheidstransitie. Dit betekent ook dat het nodig is dat de kringloopboeren experimenteeruimte krijgen; zowel van overheden en waterschappen als van ketenbedrijven en van maatschappelijke organisaties. De gangbare landbouw maakt

ook flinke stappen in de vermindering van emissies (o.a. De Boer et al. 2012) en ook de biologische landbouw verbetert haar prestaties. Om het transitieproces naar duurzame landbouw mogelijk te maken, zal een verdere vernieuwing van kringloopprincipes en versterking van de prestaties nodig blijven. Doorontwikkelen is van cruciaal belang. Ook wordt het steeds belangrijker om duidelijk te maken wat de prestaties zijn voor o.a. biodiversiteit en klimaat.

Kringloop in balans, met aandacht voor bodem

Binnen kringlooplandbouw heeft in de afgelopen decennia de focus gelegen op de afzonderlijke onderdelen voer, koe en mest. Veel winst is te halen door de onderdelen met elkaar in balans te brengen en ook door de bodem hierbij goed mee te nemen. Bodem is als onderdeel van de kringloop tot dusver onderbelicht gebleven. Goed bodembeheer draagt bij aan een gezonde en duurzame bodem en vormt een basis voor een efficiënte kringloop.

Kringloopboeren maken zich ook zorgen over de gezondheid van de bodem. Kunnen bij lagere bemestingsnormen nog wel goede opbrengsten worden gerealiseerd, of is men de bodem aan het uitmijnen? Alle facetten van een gezonde bodem vragen om aandacht voor het verbeteren van nutriënten efficiëntie, van ontwatering tot organische stof, en van bodemstructuur tot bodemvruchtbaarheid. Daarbij ligt er ook een uitdaging om kennis te ontsluiten op het vlak van bodemleven en het nuttig gebruik van dit bodemleven. De hoeveelheid levende organismen onder de grond is vele malen groter dan die van boven de grond. Goede zorg voor het leven onder de grond draagt bij aan gezonde voeding van de plant erboven.

Samenwerken

Kringlooplandbouw lijkt een antwoord te zijn op de vereiste ontwikkeling naar duurzame landbouw, waar agrariërs ook een goed inkomen aan kunnen verdienen. De ontwikkeling tot nu toe (hoofdstuk 2) heeft overtuigend laten zien, dat de verdere ontwikkeling en implementatie van kringlooplandbouw niet iets is dat de boeren alleen kunnen. Kringloopboeren kwamen overheden, ketenbedrijven en kennisinstellingen tegen als obstakel en als bondgenoot. Er is een gezamenlijk belang van alle betrokkenen om de ontwikkeling en implementatie van kringlooplandbouw te ondersteunen. De noodzaak tot samenwerking is ook in de praktijk breed aanwezig: LTO begint te lobbyen voor kringlooplandbouw, drie noordelijke provincies hebben de kringloopaanpak tot speerpunt van landbouwbeleid verklaard, melkfabrieken zoeken naar beloningen voor efficiënte benutting van de mineralen, en de KringloopWijzer ontwikkelt zich verder door organische stof op te nemen. Kennisinstellingen kunnen bij dit vernieuwingsproces ook een sterke rol spelen via kennisontwikkeling, visievorming en leggen van verbindingen tussen partijen, gebieden en sectoren. Ook moet vooral de Europese component niet vergeten worden. Daar worden belangrijke besluiten genomen en daar zijn ook de budgetten te vinden voor de vernieuwings- en verbredingslagen. Ook zal Europa betrokken dienen te worden in de vormgeving van experimenteerruimte en bijvoorbeeld in het realiseren van aanvullende

GLB-vergoedingen voor collectieven van ondernemers. Hoe de samenwerking van al die partijen en de interactie van de verschillende trajecten optimaal vormgegeven kan worden, is een enorme uitdaging.

Ook samenwerking in de praktijk, zoals tussen melkveehouderij en akkerbouw, kan het sluiten van regionale kringlopen versterken. Door akkerbouwers krachtvoer te laten verbouwen en melkveehouders mest te laten leveren aan akkerbouwers, wordt er op regionale schaal een kringloop gecreëerd die minder afhankelijk is van grondstoffen van grotere afstand.

Kansen

De vraag naar melk en melkproducten zal in de toekomst gaan stijgen, vooral vanuit landen als China en India. Nederland heeft een fantastische kans: 1,2 miljoen hectare grasland waarop per hectare 10.000 liter melk geproduceerd kan worden wat goed is voor 12 miljard kg melk. Die productie kan niet op elk individueel bedrijf, maar in een gebied en als sector is dat haalbaar. Maar dat zal wel duurzaam moeten gebeuren.

De kringloopboer heeft het tij mee. Het ideaal is dat de productie plaatsvindt met een minimale import aan krachtvoer en maximaal gebruik van reststromen. Met koeien en weides die het Nederlandse landschap sieren, met behoud of verbetering van ecosysteemdiensten zoals koolstofopslag in de bodem, waterberging, biodiversiteit en behoud van weidevogels. Dat lijkt alleen te lukken als er naast de aandacht voor de koe ook voldoende aandacht komt voor de andere onderdelen van de kringloop, zoals de bodem, het grasland en de ruwvoerbenutting. Als daar net zoveel in geïnvesteerd wordt als in koeien en stallen, dan kan de benutting van het eigen voer misschien wel 1,5 keer hoger. Mogelijk biedt een consequente selectie van koeien, die (nog) efficiënter melk uit gras halen, verder perspectief. Een goede kringloopboer heeft kennis hoe de kringloop verder te sluiten en die kennis mag meer en beter gepromoot en ingezet worden.

Instrumenten voor beloning

Overheden en ketenbedrijven zien kansen om in het denken aan te sluiten bij de duurzaamheidsstappen die de landbouw zelf zet. Daar waar ondernemers eigen initiatief willen nemen, maar daarvoor ook ontwikkelruimte nodig hebben, kan de overheid deze ruimte - onder voorwaarden - geven. Ontwikkelruimte voor de ondernemer als beloning voor goede milieuprestaties. Hierin speelt de provincie een sleutelrol. Bijvoorbeeld Drenthe verleent sinds 2012 ontwikkelingsruimte nabij natuurgebieden mits melkveehouders een lage ammoniakemissie in de kringloopcijfers, of een laag ureumgetal in de melk, kunnen laten zien. Deze ruimte neemt de provincie vanwege afspraken tussen LTO Noord en de Natuur en Milieu Federatie Drenthe in hun Groenmanifest. Ook een waterschap zou een lage emissie van nitraat of fosfaat naar het oppervlakte- en grondwater kunnen belonen. Waterschappen hebben de opdracht om de doelen van de Kader Richtlijn Water te realiseren. In de provincie Utrecht is in

2013 een Innovatieraad gevormd, dat zichzelf tot taak stelt het belonen van prestaties operationeel te maken. Het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden neemt hieraan actief deel. Vanuit klimaatfondsen is het denkbaar dat het opslaan en vasthouden van CO₂ (als organische stof in de bodem) beloond zou kunnen worden. Maar beloningen door de markt bieden hier nadrukkelijk ook kansen. De zuivelindustrie kan bovenwettige milieuprestaties belonen, of ook beboeten bij onvoldoende prestaties. CONO stimuleert dit al met een kleine bonus op de melkprijs voor het thematraject kringlooplandbouw. Royal FrieslandCampina geeft focuspunten (bonuspunten in het kader van haar kwaliteitsprogramma) voor deelname aan de KringloopWijzer, mogelijk straks ook voor betere milieuprestaties die de KringloopWijzer toont.

Certificering

Met certificaten kun je borgen dat bedrijven volgens kringloopprijncipes werken en vastleggen hoe dit op de goede manier gebeurt. Het is een relatief nieuwe ontwikkeling waarbij het ‘aantonen = belonen’ principe winst voor alle partijen kan opleveren. Overheden vanuit hun milieudoelstellingen, boeren en hun organisaties vanuit ondernemerschap en ketenpartijen vanwege duurzaamheids-doelstellingen en marktoverwegingen. Met deze ontwikkeling is in de melkveehouderij de KringloopWijzer in brede belangstelling komen te staan. Dit rekeninstrument berekent op basis van input en output op bedrijfsniveau de milieuprestaties. Omdat de KringloopWijzer bestaat uit een collectieve set van geacordeerde rekenregels wordt het in potentie gezien als het verantwoordingsinstrument van de melkveesector voor de komende tijd en daarmee een basis voor eventuele ‘beloning’ van melkveehouders. De studiegroepen die FrieslandCampina nu opzet in het kader van haar duurzaamheidsprogramma (Foqus planet), merken op dit moment veel interesse bij boeren. Het ‘Woudencertificaat’ is ook een route, waarvan de bedoeling was dat houders bepaalde voorrechten in de behandeling door overheden zouden genieten. Het Woudencertificaat illustreert ook dat een certificaat alleen niet genoeg is. Samenwerkende boeren, ketenbedrijven en overheden moeten strategische afspraken met elkaar maken en daar instrumenten, zoals certificaten aan koppelen. Hierbij is het belangrijk dat de implementatie van instrumenten door de verschillende partijen min of meer gelijk op gaat en dat dit ook in afstemming wordt gepland (zie De Boer et al. 2012).

Afspraken in gebieden

Tussen boeren onderling en tussen boeren en andere (terreinbeherende of andere) organisaties is samenwerking nodig om kringlooplandbouw en duurzaamheidswinst op gebiedsniveau te realiseren. Hiertoe kunnen zij afspraken maken en gezamenlijk afstemmen en afspraken maken met overheden; bijvoorbeeld in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid. Het is hierbij van groot belang dat de landbouw zich op gebiedsniveau en ook als professionele partner voor overheid, markt en maatschappij optreedt. Het ontwikkelen van coöperatieve samenwerkingsvormen is hierbij een belangrijke zoekrichting. Op deze manier kunnen ook kosten en baten met elkaar gedeeld worden, wat van groot belang is (zie De Boer et al. 2012). Dit gebeurt in de praktijk ook. Zo zijn de provincies Drenthe en Utrecht bezig met het ruimte creëren voor agrarische bedrijvigheid in gebieden met belangrijke natuurwaarde, zonder dat het natuurlijk kapitaal

hier onder leidt. Dit moet passen binnen de ammoniak-regels in de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS). Het belonen van kringlooplandbouw zou hiervoor een manier kunnen zijn.

Inzetten op gezamenlijke kennisuitwisseling en -ontwikkeling

In het vernieuwings- en opschalingsproces zullen vele kennisvragen opdoemen. Die hebben betrekking op het maatregelen die agrariërs en ketenbedrijven kunnen nemen, op verankering in beleid en regelgeving van overheden, ketenbedrijven en onderwijs- en kennisinstellingen, op de duurzaamheidseffecten op bedrijfs- en gebiedsniveau, et cetera. Kennisinstellingen kunnen het kennisopbouw proces versterken door hun kennisontwikkelingslijnen te koppelen aan de dynamiek van de boeren praktijk en door resultaten actief te verspreiden door contact en interactie met agrariërs te zoeken. Er bestaat bijvoorbeeld een behoefte aan de ontwikkeling van samenwerkingsmodellen, zoals met waterschappen en beheerders van Natura2000 gebieden, maar ook met ketenbedrijven als FrieslandCampina. Ook is kennis nodig voor het ontwikkelen van maatregelen binnen kringlooplandbouw en die doorrekenen op duurzaamheidseffecten. Het groene onderwijs heeft de taak om kringloopprincipes op te nemen in haar lesprogramma's en studenten te motiveren om na hun studie hiermee verder te gaan. Kennisuitwisseling en –deling moet uiteraard ook vooral plaatsvinden tussen boeren onderling en tussen boeren, erfbetreders en ketenbedrijven. Het is van groot belang dat andere kennisactiviteiten zich richten op de activiteiten en uitdagingen van deze partijen. In andere woorden: er is behoefte aan kennisontwikkeling waarbij 'lekenkennis' en expliciete kennis samenkomen en er op zoek gegaan wordt naar synergie hiertussen. Hierbij kan voortgebouwd worden op de uitgebreide ervaringen in de praktijk in Nederland.

Tot slot

De ontwikkeling van Kringlooplandbouw bevindt zich al met al in een spannende fase. Zal het de komende jaren als gedachtegoed en gangbare praktijk doorbreken of blijft het toch een niche? Ofwel, blijft het in de marge of wordt het mainstream? De ontwikkelingen, zoals beschreven in dit boek, vermoeden dat de mainstream zich al aan het vormen is. Zo werken de pioniers en koplopers nu al mee aan het bereiken van het peloton. Om het grote peloton te bereiken zal er echter nog veel inspanning nodig zijn. Kringloopboeren vergt een omslag in denken en houding en om nieuwe kennis en kunde om het toe te passen. Kennis zal naar de boeren gebracht worden, het toepassen zal in de tijd geleerd worden, vooral samen met collega's, erfbetreders en de zuivelaars.

Welke vorm en imago kringlooplandbouw uiteindelijk zal krijgen is onbekend. Het zal gevormd worden in het onvermijdelijke proces van onderhandelingen en overeenkomsten die gesloten moeten worden met partners en met de maatschappij. Een ding is duidelijk: kringloopdenken is tegenwoordig niet meer weg te denken uit het duurzaamheidsdenken. Het lineaire denken verschuift naar circulair denken. Daarom is kringlooplandbouw een ontwikkeling die de komende jaren doorgaat en zich verder zal vernieuwen.